

مقاله پژوهشی: تحلیلی بر صلاحیت دادگاه‌های ایران در رسیدگی به تروریسم زیست‌محیطی، بیوتروریسم و آگروتوریسم به‌عنوان جرایم علیه منافع و امنیت ملی

[20.1001.1.33292538.1400.11.39.13.7](https://doi.org/10.1001.1.33292538.1400.11.39.13.7)

علیرضا میرکمالی، امین حاجی‌وند، علی نباتی^۳

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۵/۰۶

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۲/۱۲

چکیده

در عصر حاضر، بسیاری از نظام‌های حقوقی در راستای حمایت از منافع و امنیت ملی مبادرت به جرم‌انگاری تروریسم و اقسام نوین آن نموده‌اند. یکی از اقسام نوین تروریسم که از پیچیدگی‌های خاصی برخوردار است، تروریسم زیست‌محیطی است که شامل بیوتروریسم و آگروتوریسم می‌شود. در این میان، نظام حقوقی ایران نیز در جهت تأمین بُعد نوین امنیت (زیست‌محیطی) و مبارزه با تروریسم زیست‌محیطی، برخی از مصادیق آن را ذیل جرم افساد فی‌الارض مطرح نموده است. امروزه این به‌عنوان یک حقیقت غیرقابل انکار است که کشور ایران نیز در بسیاری از موارد قربانی بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی واقع می‌شود، از این رو مسئله صلاحیت دادگاه‌های ایران برای مقابله با این پدیده و به مجازات رسانیدن مرتکبین آن‌ها مطرح می‌شود، به‌خصوص که تروریسم زیست‌محیطی در نظام حقوقی ایران مبتنی بر یک جرم حدی است و در بحث صلاحیت‌ها با پیچیدگی‌ها و دشواری‌های خاصی مواجه خواهیم بود که این پژوهش فروض مختلف صلاحیت دادگاه‌های ایران را برای رسیدگی به بیوتروریسم با روش توصیفی-تحلیلی بررسی کرده و این نتیجه حاصل شده که با توجه به عدم پوشش ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی درخصوص همه مصادیق تروریسم و مشکلات اجرایی مواد ۳ تا ۹ قانون مجازات، نظام حقوقی ایران باید تروریسم زیست‌محیطی، بیوتروریسم و آگروتوریسم را به‌عنوان جرم مستقل تعزیری، جرم‌انگاری و صلاحیت‌های مدنظر را در قانون مخصوص به خود بیان دارد؛ آنچه که پیش‌تر در لایحه مبارزه با تروریسم درخصوص کلیه جرایم تروریستی مطرح شده بود که نمود اجرایی پیدا نکرد.

کلیدواژه‌ها: صلاحیت، تروریسم زیست‌محیطی، بیوتروریسم، امنیت ملی، افساد فی‌الارض، منافع ملی.

مقدمه و بیان مسئله

۱. عضو هیئت علمی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی
۲. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)
aminhajivandlaw@gmail.com
۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی

جرم زیست‌محیطی دارای گونه‌های مختلفی است که امروزه با پیشرفت و صنعتی شدن جوامع، این گستردگی رو به افزایش است، به گونه‌ای که قبل از صنعتی شدن جوامع، محدوده آلودگی‌ها چندان گسترده نبود، در حالی که امروزه علاوه بر آلودگی آب و خاک، آلودگی ناشی از پسماندها، آلودگی‌های شیمیایی و هسته‌ای و... نیز در سطح کلان مطرح می‌باشد. اولریش بک آلمانی تبار نیز که نظریه پرداز «جامعه مخاطره‌آمیز» است، در اولین کتاب خود به نام «جامعه مخاطره‌آمیز» پندارهایی را درباره جامعه و مخاطره مطرح نموده است و به بررسی مسائل محیط زیست علاقه خاصی نشان داده است. در نظر اولریش بک، جامعه مخاطره‌آمیز جامعه‌ای است که در آن نگرانی افراد از آفات و بلایای طبیعی به سمت مخاطرات ناشی از فعالیت‌های انسانی متوجه شده است (احمدی، ۱۳۹۴: ۱۰۹). وی یکی از جنبه‌های جامعه مخاطره‌آمیز را در این می‌داند که خطرات آن محدودیت زمانی و مکانی ندارد (همان، ۱۱۴) و به عبارت دیگر فراملی است؛ ضمن آنکه در ابتدا خطری علیه امنیت ملی محسوب می‌شود.

یکی از این خطراتی که محدودیت زمانی و مکانی ندارد، تروریسم است. در دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز تروریسم پدیده‌ای وحشتناک قلمداد شده که جمهوری اسلامی ایران، سال‌های متمادی است که این پدیده را از تمام وجود حس کرده، بنابراین مبارزه با تروریسم از دیدگاه ایشان امری ضروری است (به نقل از بیات و قنبری، ۱۳۹۷: ۹۵). در حال حاضر، بسیاری از کشورهای دنیا با جنبه‌های نوین تروریسم همچون تروریسم سایبری، تروریسم زیست‌محیطی و... مواجه هستند. در این میان، تروریسم زیست‌محیطی از اهمیت فراوانی برخوردار است، چراکه قربانی اصلی در این قسم از تروریسم خود محیط زیست است که از آن به‌عنوان بهار خاموش یاد شده است. جدول زیر بیانگر این واقعیت مهم است که تروریسم زیست‌محیطی و زیرشاخه‌های آن از ابتدای تاریخ بشری وجود داشته است (استفان، ۲۰۰۴: ۴۰۱).

تاریخ	حادثه
-------	-------

۶۰۰ سال قبل از میلاد	Solon از نوعی گیاه سمی در محاصره Krissa استفاده کرد.
۱۱۵۵ میلادی	امپراتوری بابارا آب‌های آشامیدنی را با اجساد سربازان در (Tortona) آلوده کرد.
۱۳۴۶ میلادی	تاتارها اجساد سربازان را با منجنیق به درون شهر Caffa پرتاب کردند.
۱۴۹۵ میلادی	اسپانیایی‌ها شراب‌ها را با خون بیماران جذامی آلوده کردند و به نیروهای دشمن فرانسوی فروختند.
۱۶۷۵ میلادی	فرانسوی‌ها و آلمانی‌ها از گلوله‌های سمی استفاده کردند.
۱۷۱۰ میلادی	روس‌ها اجساد قربانیان را با منجنیق به درون شهرهای سوئیس می‌انداختند.
۱۷۶۳ میلادی	انگلیسی‌ها پتوی آغشته به سیاه‌زخم را میان آمریکائیان بومی توزیع می‌کردند.
۱۷۹۷ میلادی	ناپلئون سیل را به دشت‌های Mantua جاری می‌ساخت تا از این طریق بیماری مالاریا ایجاد کند.
۱۸۶۳ میلادی	متحدین، لباس‌های آغشته به تب زرد و سیاه‌زخم را به نیروهای متحد در طول جنگ داخلی آمریکا دادند.
جنگ جهانی اول	فرانسوی‌ها و آلمانی‌ها از عامل نوعی بیماری حیوانی و سیاه‌زخم در جنگ استفاده کردند.
جنگ جهانی دوم	ژاپنی‌ها از طاعون و سیاه‌زخم استفاده کردند.
۱۹۸۸-۱۹۸۰	عراقی‌ها از گازهای سمی مانند سارین و مواد شیمیایی علیه نیروهای ایرانی استفاده کردند و صدام حسین دستور دو آلودگی بزرگ نفتی را در آب‌های خلیج فارس داد.
۱۹۹۵ میلادی	Aum Shinrikyo از گاز سمی سارین در متروی زیرزمینی در ژاپن استفاده کرد.

امروزه خبرها حاکی از این امر است که کشور ایران نیز در بسیاری از موارد می‌تواند قربانی بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی واقع شود؛ حتی فراتر از این موارد امروزه از بیوتروریسم آرایشی علیه زنان ایرانی صحبت‌هایی مطرح می‌شود و شواهدی در این خصوص وجود دارد.^۲ از آنجایی که تحقیقات کیفی فراوانی این مهم را به صورت عملی نشان داده که عملیات تروریستی منجر به از بین رفتن امنیت عمومی می‌شود (بیات و قنبری، ۱۳۹۷: ۸۸). از این رو مسئله صلاحیت دادگاه‌های ایران برای مقابله

۱. برای مطالعه بیشتر در این خصوص ر.ک به مهدی خواجه امیری و سهراب شرقی دولت‌آبادی، بررسی نقش بیوتروریسم در امنیت غذایی جمهوری اسلامی ایران در دهه ۱۳۸۰، فصلنامه امنیت پژوهی، سال یازدهم، شماره ۳۸، تابستان ۱۳۹۱، صص ۹۷-۱۳۷.

۲. در این خصوص ر.ک به بیوتروریسم آرایشی، مقاله چاپ‌شده در روزنامه شرق، ۱۳۹۷/۵/۱.

با این پدیده و به مجازات رسانیدن مرتکبین آن‌ها مطرح می‌شود، به‌خصوص که همان‌طور که اشاره شد، بیوتروریسم در نظام حقوقی ایران مبتنی بر یک جرم حدی است و در بحث صلاحیت‌ها با پیچیدگی‌ها و دشواری‌های خاصی مواجه خواهیم بود که این پژوهش فروض مختلف صلاحیت دادگاه‌های ایران را برای رسیدگی به بیوتروریسم بررسی می‌کند. از نظر حقوق جزای بین‌الملل، صلاحیت عبارت است از شایستگی و قابلیت اعمال قوانین کیفری یک کشور در رسیدگی به جرایمی که در داخل یا خارج از کشور ارتکاب می‌یابد (پوربافرانی، ۱۳۸۷: ۸۷). بر اساس توضیحاتی که ارائه گردید، شناخت این دسته از جرایم در نظام حقوق کیفری و بررسی صلاحیت دادگاه‌های ایران در رسیدگی به این دسته از جرایم به‌عنوان جرایم علیه امنیت ملی و گاهی بین‌المللی، جزء اهداف این پژوهش است.

پرسش‌های تحقیق

مهم‌ترین سؤالاتی که نگارنده در این تحقیق به دنبال یافتن پاسخ آن‌ها است، عبارت است از اینکه: اول اینکه، مفهوم و مصداق تروریسم زیست‌محیطی و اقسام آن در نظام حقوق کیفری ایران چیست؟ (سؤال ابتدایی در جهت شناخت مفهوم) دوم اینکه، دادگاه‌های ایران در چه فروضی صالح به رسیدگی به این دسته از جرایم هستند؟ (سؤال دوم) و سوم اینکه، در چه صورتی می‌توان متهمان به تروریسم زیست‌محیطی و اقسام آن را تحت عنوان جرایم علیه امنیت ملی و بین‌المللی مورد تعقیب و محاکمه قرار داد؟ (سؤال سوم)

فرضیه‌های تحقیق

فرضیه نخست: ارتکاب جرایم زیست‌محیطی به قصد ترور اشخاص و ایجاد رعب و وحشت در میان عموم مردم، تروریسم زیست‌محیطی است، درواقع عنصر روانی خاص جرایم تروریستی، تفکیک‌کننده جرم زیست‌محیطی از تروریسم زیست‌محیطی است که بیوتروریسم و اگروتروریسم از مهم‌ترین مصادیق مربوطه است. در نظام حقوق کیفری

ایران در قوانین مجازات اسلامی و ایمنی زیستی و مبارزه با تأمین مالی تروریسم، برخی از مصادیق این دسته از تروریسم قابل مشاهده است که گاهی به‌عنوان جرایم علیه امنیت ملی و بین‌المللی نیز قابل طرح است.

فرضیه دوم: دادگاه‌های ایران بر اساس مواد ۳ تا ۹ قانون مجازات اسلامی و صلاحیت‌های مطرح‌شده در مواد مذکور، صلاحیت رسیدگی به جرایم مختلفی را دارند. در رسیدگی به بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی نیز ایران بر مبنای بسیاری از این موارد می‌تواند صلاحیت و شایستگی رسیدگی پیدا کند که بر اساس ترتیب مواد قانون مجازات اسلامی قابل تحلیل است.

فرضیه سوم: مطابق بند نخست ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، دادگاه‌های ایران در خصوص تروریسم زیست‌محیطی و اقسام آن با توجه به مواد قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ صالح به رسیدگی به این دسته از جرایم تحت عنوان جرایم علیه منافع و امنیت ملی هستند. مطابق با ماده ۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در صورت حصول شرایط، دادگاه‌های ایران صالح به رسیدگی به این دسته از جرایم تحت عنوان جرایم علیه امنیت بین‌المللی هستند.

مبانی نظری

پیشینه تحقیق: کتاب‌ها و مقاله‌های متعددی در خصوص بحث امنیت ملی، امنیت زیست‌محیطی و تروریسم به رشته تحریر درآمده است که به مهم‌ترین و مرتبط‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود. پژوهش بیات و قنبری (۱۳۹۷) در مقاله «تبیین تأثیر تهدیدات تروریستی بر احساس امنیت عمومی» نشان داده که عملیات تروریستی منجر به از بین رفتن احساس امنیت عمومی می‌شود.

پژوهش تریف و دیگران (۱۳۸۳) تحت عنوان «مطالعات امنیتی نوین» ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی که در پژوهشکده مطالعات راهبردی چاپ شده، به بررسی مطالعاتی پرداخته که از لحاظ امنیتی جنبه نوین دارد.

مقاله مهری، عباس (۱۳۸۱) تحت عنوان «بررسی مفهوم امنیت ملی و تأثیر آن در توسعه پایدار» گفتمان مدرن امنیت ملی را مطرح می‌کند و به این نکته اشاره دارد که نگاه امنیت ملی نگاهی چندسویه است و طیفی از تهدیدات را می‌نگرد.

پژوهش زارع مهدوی و دانش ناری (۱۳۹۵) تحت عنوان «امنیت بین‌المللی و جرایم زیست‌محیطی» یکی از تهدیدات نوین علیه امنیت و منافع ملی را تهدیدات زیست‌محیطی قلمداد نمود و بعد از آن پژوهش میرکمالی و همکاران (۱۳۹۷) جنبه نوین تروریسم علیه محیط زیست را در نظام حقوقی ایران و فرانسه مورد بررسی قرار داده است.

پژوهش‌های حقوق جزای بین‌الملل (۱۳۹۶) اثر حسن پوربافرانی و حقوق کیفری بین‌المللی (۱۳۹۷) اثر شریعت باقری و حقوق جزای بین‌الملل (۱۳۹۷) اثر حسین میرمحمدصادقی، در زمینه بررسی صلاحیت‌ها و شناسایی انواع آن مؤثر است، اما جرم خاصی را مدنظر قرار نداده‌اند.

پژوهش حاضر از جهت رویکردی به صلاحیت دادگاه‌های ایران در خصوص رسیدگی به تروریسم زیست‌محیطی و اقسام آن (به‌عنوان جرایم علیه منافع و امنیت ملی) دارای نوآوری و ابتکار پژوهشی است. این مقاله علاوه بر پرداخت به بحث فوق، به توجه در این خصوص که تحقق امنیت ملی نیازمند رویکردی میان‌رشته‌ای با حقوق کیفری ماهوی و شکلی در جهت حمایت همه‌جانبه از منافع و امنیت ملی است، تأکید مضاعف دارد، ضمن اینکه رسیدگی و صلاحیت پیدا کردن در خصوص جرایم علیه امنیت ملی و امنیت زیست‌محیطی منجر به افزایش اقتدار دولت نیز می‌گردد، چراکه وجود سازوکار رسیدگی عادلانه و توانمند در خصوص جرایم علیه امنیت ملی داخلی و خارجی کشور به دولت‌ها و نظام‌های حقوقی دیگر، منتقل‌کننده پیام اقتدار ملی و حقوقی خواهد بود که در حوزه محیط زیست نیز رسیدگی به جنبه‌های نوین تروریسم زیستی، این نمایش اقتدار را دوچندان پررنگ می‌کند.

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از نظر نوع و هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی است و جمع‌آوری اطلاعات در آن از طریق بررسی اسنادی و فیش‌برداری بوده است. با این توضیح که در قسمتی از این تحقیق که به تبیین مفاهیم امنیت زیست‌محیطی، بیوتروریسم، آگروتوریسم و تروریسم زیست‌محیطی مربوط می‌شود، بیشتر از روش توصیفی استفاده شده است؛ اما در قسمت دیگر این تحقیق که مربوط به امکان‌سنجی صلاحیت دادگاه‌های ایران در رسیدگی به تروریسم زیست‌محیطی، بیوتروریسم و آگروتوریسم به‌عنوان جرایم علیه منافع و امنیت ملی می‌باشد، بیشتر از روش تحلیلی استفاده شده است. در این تحقیق اطلاعات جمع‌آوری شده از منابع مختلف به روش کتابخانه‌ای، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. کاربرد اصلی این پژوهش که ذاتاً دارای ماهیتی راهبردی است، شناسایی جلوه‌ها و بایسته‌هایی در خصوص رسیدگی به تروریسم زیست‌محیطی است.

با توجه به‌عنوان پژوهش حاضر که مربوط به صلاحیت دادگاه‌های ایران در رسیدگی به تروریسم زیست‌محیطی، بیوتروریسم و آگروتوریسم به‌عنوان جرایم علیه منافع و امنیت ملی است و با عنایت به اینکه در ابتدا نیازمند شناخت مفهوم و جایگاه این مفاهیم در نظام حقوق کیفری هستیم، از این رو ابتدا به مفهوم شناسی این مفاهیم پرداخته و جایگاه آن‌ها در قوانین کیفری را مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهیم. از آنجایی که دادگاه‌های ایران بر اساس مواد ۳ تا ۹ قانون مجازات اسلامی و صلاحیت‌های مطرح شده در مواد مذکور، صلاحیت رسیدگی به جرایم مختلفی را دارند، در رسیدگی به بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی نیز ایران بر مبنای بسیاری از این موارد می‌تواند صلاحیت و شایستگی رسیدگی پیدا کند که در قسمت بعدی به بررسی این موارد و چالش‌های موجود در این زمینه خواهیم پرداخت.

مفهوم شناسی

الف. امنیت زیست‌محیطی (بعد نوین امنیت)

امنیت ملی یک کشور تا چند دهه پیش، تنها معنایی نظامی داشت و به همین دلیل تهدید نظامی، مهم‌ترین تهدید برای امنیت ملی هر کشور شناخته می‌شد، اما در دهه‌های اخیر، بحران زیست‌محیطی نیز بر مطالعات امنیت ملی افزوده شد و در تعریف جدید امنیت، دیگر نمی‌توان آن را به طور یک‌طرفه و یک‌جانبه تحقق بخشید (سلمان خاکسار، ۱۳۸۹: ۴۰۵).

همین مقوله بُعد نوین امنیت را که همانا بُعد زیست‌محیطی آن است، تحقق می‌بخشد. محیط‌زیست از آن جهت که می‌تواند موجبات تقویت بنیه‌های اقتصادی و سلامت جسمی و روانی کشور را فراهم سازد، عاملی مطلوب و تقویت‌کننده در جهت اهداف امنیت ملی به شمار می‌آید. امنیت محیط زیست، به مفهوم وجود شرایطی است که امنیت نسبی مطلوبی را در برابر خطرها و تهدیدهای ناشی از رفتارهای آسیب‌رسان زیست‌محیطی فراهم می‌سازد (زارع مهدوی و دانش ناری، ۱۳۹۵: ۵۲).

گفتمان مدرن امنیت ملی یک رویکرد بین‌رشته‌ای را تقویت می‌کند تا کشور را به‌سوی توسعه‌ای پایدار سوق دهد. حمایت کیفری از منافع و امنیت ملی، ارتباط میان‌رشته‌ای بحث امنیت را با حقوق پررنگ‌تر می‌کند. جلوه‌های این حمایت در دو بُعد حقوق ماهوی و حقوق شکلی جلوه می‌کند که در بُعد حقوق کیفری ماهوی، نظام حقوقی ایران به جرم‌انگاری جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور نموده است. در بُعد حقوق کیفری شکلی نیز با بحث صلاحیت‌ها این مهم به منصفه ظهور رسیده که با چالش‌هایی مواجه است که این پژوهش به بررسی این موارد در بُعد زیست‌محیطی آن با تأکید بر تروریسم زیست‌محیطی و اقسام آن خواهد پرداخت.

۱. برای مطالعه بیشتر درخصوص این گفتمان رک به عباس مهری، بررسی مفهوم امنیت ملی و تأثیر آن در توسعه پایدار، فصلنامه مطالعات دفاعی - استراتژیک دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۸۱.

ب. تروریسم زیست‌محیطی

حق بر محیط‌زیست سالم به دنبال اقتضائات زندگی مدرن در نسل سوم حقوق بشر مطرح شد که در واقع این حق را در زمره یکی از مصادیق حقوق جمعی و حقوق همبستگی معرفی نموده‌اند (Priour, 2003: 334). در حقوق فرانسه نیز شناسایی این حق و جرم‌انگاری‌های حمایتی در جهت تضمین این حق اگرچه نسبت به سایر کشورها دیر هنگام بود (Huten, 2002: 15)؛ اما با تصویب منشور اساسی محیط زیست، چهره حقوقی فرانسه متحول شد (Catherine, 2006: 19). عدم ارائه تعریفی از تروریسم موجب دشوار شدن فعالیت سرکوبگرانه علیه آن در عرصه بین‌المللی می‌شود. برای مثال در کنوانسیون‌های بین‌المللی تنها به ذکر مورد به مورد عناوین جرایم پرداخته می‌شود و این شیوه از جرم‌انگاری در درون خود خلأهای بالقوه‌ای دارد (پولین، ۲۰۰۱: ۴۷). در همین زمینه نظام حقوقی فرانسه، مقنن فرانسوی در قالب مواد ۱-۴۲۱ تا ۷-۴۲۲ قانون مجازات به بحث «اعمال تروریستی» پرداخته و در ماده ۱-۴۲۱، رفتارهای تروریستی را برشمرده است، اما آنچه در اینجا قابل بحث و بررسی و توجه مضاعف است، عبارت است از اینکه مقنن فرانسوی در قالب ماده ۲-۴۲۱، جرایم زیست‌محیطی مطروحه در این ماده را تحت شرایطی در حکم تروریسم قلمداد کرده که این یکی از ابتکارات قانون مجازات فرانسه مصوب ۱۹۹۲ اجرایی ۱۹۹۴ است و در نوع خود درخور توجه است، چراکه امروزه اغلب کشورها همانند کشور خودمان، تعریفی از تروریسم و مصادیق مهم آن را در قوانین کیفری خود ارائه نداده‌اند، البته لازم به ذکر است که نظام حقوقی فرانسه در جهت توجه به محیط زیست به عنوان نظام حقوقی پیشتاز شناخته می‌شود، به گونه‌ای که قانون‌گذار فرانسه در سال ۲۰۱۹ میلادی تصمیم گرفت که جرم زیست‌زدایی (اکو ساید) را ضمن قیاس با نسل‌زدایی موضوع ماده ۱-۲۱۱ قانون مجازات، ذیل ماده پیشنهادی ۱-۲۳۰، جرم‌انگاری کند. منظور از زیست‌زدایی بر اساس متن پیشنهادی، عبارت است از «یک اقدام طراحی شده در جهت نابودسازی کلی یا جزئی اکوسیستم، در زمان صلح یا جنگ که منجر به لطمه شدید و پایدار به محیط زیست و شرایط زیستی جمعیت شود». البته این طرح هنوز به

تصویب نرسیده است. وارد قانون مجازات نشده است و آنچه که در مقام جرم تروریستی در نظام حقوقی فرانسه وجود دارد، همان ماده ۲-۴۲۱ قانون مجازات فرانسه می‌باشد.^۱

ماده ۲-۴۲۱ قانون مذکور در تعریف تروریسم زیست‌محیطی بیان می‌دارد: «وارد کردن عمدی ماده‌ای که سلامت انسان، حیوانات یا محیط طبیعی را به خطر می‌اندازد، در هوا، خاک و لایه زیرین خاک، مواد غذایی یا عناصر مواد غذایی یا در آب‌ها از جمله قلمرو دریایی، در صورتی که در ارتباط با یک اقدام فردی یا جمعی و به هدف اخلال شدید در نظم عمومی از راه هراس افکنی یا ایجاد ترس صورت گیرد نیز یک عمل تروریستی محسوب می‌شود».

پ. بیوتروریسم و آگروتوریسم

نباید از این نکته غافل شد که بیوتروریسم و آگروتوریسم نیز جزء زیرمجموعه‌های تروریسم زیست‌محیطی به حساب می‌آید. بیوتروریسم در واقع، به کارگیری میکروارگانیزم‌های بیماری‌زا یا سموم توسط گروه‌های سیاسی یا افراط‌گرایان است تا به این وسیله مرگ و بیماری در میان انسان، حیوانات و گیاهان را سبب شود، یعنی بیوتروریسم استفاده غیرقانونی از نیرو و خشونت علیه افراد و اموالشان و همچنین حیوانات است که برای یک دولت یا افراد غیرنظامی در جهت دستیابی به اهداف سیاسی و اجتماعی به کار می‌رود. استفاده از عوامل بیولوژیکی برای ایجاد آسیب یا مرگ و میر، مفهوم تازه‌ای نیست و کشورها سال‌های زیادی است که با بیوتروریسم درگیرند. تصفیه‌خانه‌ها، چاه‌های مورد استفاده برای تأمین آب شرب، مخازن آب تصفیه‌شده، انبارهای نگهداری مواد غذایی و مواد غذایی وارداتی بهترین نقاط برای وارد نمودن این عوامل است (مرادخانی، ۱۳۹۷: ۱۳۲). ظرفیت تخریبی اثر

1see: Mercier, Marie, 2019, Rapport, Au nom de la commission des lois constitutionnelles, de législation, du suffrage universel, du Règlement et d'administration générale (1) sur la proposition de loi portant reconnaissance du crime d'écocide, N° 446, SESSION ORDINAIRE DE 2018-2019

بیوتروریسم به عوامل زیادی از جمله نوع عامل، میزان انتشار، روش‌های انتشار، روش‌های انتشار و آمادگی جمعیت برای مقابله با آن بستگی دارد.

کشاورزی از جمله فعالیت‌های انسانی چالش‌آفرین است؛ زیرا از یک‌سو، سلامتی انسان در گرو این فعالیت است و دستیابی به غذای کافی و مغذی، نخستین گام اساسی برای حفظ سلامتی به شمار می‌رود. از این رو دولت‌ها برای دستیابی به غذای کافی و امنیت غذایی به توسعه کشاورزی توجه ویژه دارند، چراکه بحث امنیت کشاورزی و به دنبال آن، امنیت غذایی پیوند مهمی با امنیت ملی برقرار می‌کند. یک نوع مهم از بیوتروریسم، بیوتروریسم کشاورزی یا آگروتروریسم است که شامل استفاده از بیماری‌های حیوانی و گیاهی به منظور ایجاد آسیب و تخریب وسیع در بخش کشاورزی است که آسیب‌های اقتصادی، خطرهای انسانی و حتی ایجاد هراس در انسان را به دنبال خواهد داشت (متقی، ۱۳۹۴: ۸۶). تأثیرات حمله بیولوژیک، علاوه بر اینکه سبب ایجاد رعب و وحشت و بروز بیماری‌ها می‌شود، از لحاظ زیست‌محیطی نیز می‌تواند آسیب‌هایی را بر انسان، حیوانات و گیاهان وارد آورد و سبب آلوده شدن منابع طبیعی مثل منابع آب شود. با بررسی عوامل بیوتروریسم می‌توان به این نتیجه رسید که بیوتروریسم در مواردی که بر محیط زیست تأثیر می‌گذارد، همانند جایی که منبع آب آلوده می‌شود، همان تروریسم زیست‌محیطی است (حاجی‌وند، ۱۳۹۷: ۵۳). امنیت غذایی در اسناد نهادهای بین‌المللی و فراملی، به دسترسی فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آحاد یک جامعه به غذای کافی و سالم بر اساس اولویت‌های غذایی آن‌ها برای دستیابی به زندگی پویا و سالم با رعایت حقوق نسل‌های آتی و بهره‌مندی عادلانه از منابع طبیعی و زیستی اطلاق شده است. یکی از اهداف هفده‌گانه نیل به توسعه پایدار تا سال ۲۰۳۰ میلادی در نشست مجمع عمومی سازمان ملل متحد (۲۰۱۵ میلادی)، به امنیت غذایی اختصاص یافته است (قربانی و کوشا، ۱۳۹۶: ۵۷). در این میان، ارتکاب رفتارهای بزهکارانه نوین تروریسم تحت عنوان آگروتروریسم و تروریسم غذایی است. قانون‌گذار ایران در قوانین ایمنی زیستی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۸ و در قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم مصوب ۱۳۹۴ به همراه اصلاحات آن به

این قسم از تروریسم اشاره نموده است. قانون‌گذار در بند ۳ ماده ۱ قانون ایمنی زیستی، ایمنی زیست را مجموعه‌ای از تدابیر، سیاست‌ها، مقررات و روش‌هایی برای تضمین بهره‌برداری از فواید فناوری زیستی جدید و پیشگیری از آثار سوء احتمالی کاربرد این فناوری بر تنوع زیستی، سلامت انسان، دام، گیاه و محیط زیست می‌داند. به نظر می‌رسد این قانون به‌رغم اشاره به ایمنی زیستی هنوز هم دغدغه کشور را درخصوص تروریسم کشاورزی و غذایی مرتفع نموده است. بعد از تصویب این قانون با تصویب قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم در سال ۱۳۹۴ مواجه هستیم که در بند ۲ ماده ۱ به این بحث اشاره شده اما این قانون نیز نمی‌تواند برطرف‌کننده خلأها در این زمینه باشد، چراکه نظام حقوقی ایران به‌رغم فقدان وجود قانون مبارزه با تروریسم، مبادرت به تصویب قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم نموده که از لحاظ فنی و حقوقی مشکلات جدی را ایجاد می‌کند.

ت. جرایم حدی زیست‌محیطی

در حقوق ایران، تاکنون تروریسم به‌صورت مستقل جرم‌انگاری نشده و تروریست زیست‌محیطی نیز به قیاس اولویت جرم‌انگاری نشده است. در نظام حقوقی ایران اگر به دنبال مواد مشابهی باشیم که بتوان گفت مصادیقی از تروریسم زیست‌محیطی را مطرح کرده است، در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مطرح شده است. ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مقرر داشته: «هرکس به‌طور گسترده، مرتکب جنایت علیه تمامیت جسمانی افراد، جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور، نشر اکاذیب، اخلال در نظام اقتصادی کشور، احراق و تخریب، پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک یا دایر کردن مراکز فساد و فحشا یا معاونت در آن‌ها گردد، به‌گونه‌ای که موجب اخلال شدید در نظم عمومی کشور، ناامنی یا ورود خسارت عمده به تمامیت جسمانی افراد یا اموال عمومی و خصوصی یا سبب اشاعه فساد یا فحشا در حد وسیع گردد، مفسد فی‌الارض محسوب و به اعدام محکوم می‌گردد».

رفتار مجرمانه تروریسم زیست‌محیطی را باید جزء سه دسته از مصادیق مذکور در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی دانست. الف) جنایات علیه تمامیت جسمانی افراد؛ ب) پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک؛ ج) احراق و تخریب. براساس این ماده، برخی از مصادیق تروریسم زیست‌محیطی در صورتی که با شرایط این ماده انجام گیرند، از مصادیق افساد فی الارض دانسته شده‌اند، بدون اینکه تعریفی مشخص از تروریسم زیست‌محیطی ارائه دهند و همچنین قانون‌گذار باید ابتدا توسل به مواد سمی و میکروبی و خطرناک را جرم‌انگاری کرده باشد، چراکه هریک از مصادیق آمده در این ماده فی‌نفسه جرم تعزیری هستند. ماده ۶۸۸ نیز یک جرم زیست‌محیطی محسوب می‌شود و نمی‌تواند فقدان جرم‌انگاری تروریسم زیست‌محیطی را حل کند، زیرا این ماده به دلیل فقدان رویکردی تروریستی، یک جرم زیست‌محیطی محسوب می‌شود، البته شایان ذکر است که تروریسم زیست‌محیطی را نمی‌توان ذیل محاربه طرح کرد، چراکه رفتار مجرمانه محارب، دست بردن به اسلحه یا کشیدن سلاح بر روی مردم است، در حالی که در تروریسم زیست‌محیطی دست بردن به سلاح در معنایی که در محاربه ذکر می‌شود، مشهود نیست (همان: ۵۹).

دادگاه‌های ایران بر اساس مواد ۳ تا ۹ قانون مجازات اسلامی و صلاحیت‌های مطرح‌شده در مواد مذکور، صلاحیت رسیدگی به جرایم مختلفی را دارند. در رسیدگی به بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی نیز ایران بر مبنای بسیاری از این موارد می‌تواند صلاحیت و شایستگی رسیدگی پیدا کند که بر اساس ترتیب مواد قانون مجازات اسلامی قابل تحلیل است.

۱. اصل صلاحیت سرزمینی

این اصل بیانگر این مهم است که درخصوص جرایم ارتکاب‌یافته، دادگاهی صالح به رسیدگی است که جرم در آن سرزمین واقع شده است. از این رو ماده ۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مقرر داشته: «قوانین جزایی ایران درباره کلیه اشخاصی که در قلمرو حاکمیت زمینی، دریایی و هوایی جمهوری اسلامی ایران مرتکب جرم شوند، اعمال می‌شود مگر آنکه به موجب قانون ترتیب دیگری مقرر شده باشد».

اعمال قوانین کیفری ایران در مورد بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی در قلمرو حاکمیت زمینی امری غیر قابل مناقشه است، اما این نوع از تروریسم بیشتر از طریق هوا و دریا می‌تواند قربانی بگیرد. در اینجا ذکر یک نکته ضروری است؛ به موجب ماده ۱۰ قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۲، رسیدگی به جرم ارتكابی در کشتی‌های غیرجنگی در صلاحیت کشور صاحب پرچم است مگر در موارد چهارگانه‌ای که این ماده بیان می‌دارد و به موجب آن کشور ایران صالح است. بند ۱ و ۲ این ماده می‌تواند در خصوص بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی صدق کند و دادگاه‌های ایران را صالح به رسیدگی کند. بند ۱ مقرر داشته: «چنانچه اثرات و عواقب جرم متوجه جمهوری اسلامی ایران باشد» که در خصوص بیوتروریسم اثرات و عواقب آن می‌تواند متوجه نظام باشد. بند ۲ نیز مقرر داشته: «چنانچه جرم ارتكابی مخل صلح، نظم و آرامش داخلی یا نظم عمومی دریای سرزمینی باشد». تروریسم زیست‌محیطی و بیوتروریسم نیز مصداق بارز جرم علیه آرامش داخلی یا نظم عمومی دریای سرزمینی است.

ماده ۴ در مورد اصل صلاحیت سرزمینی، حکمی یا فرضی است که در اینجا ذکر یک نکته لازم است. بدیهی است که منظور از قسمتی از جرم در این ماده، بخشی از عملیات اجرایی تشکیل‌دهنده جرم است نه تهیه مقدمات جرم (گلدوزیان، ۱۳۹۵: ۲۱). پس اگر یکی از اتباع بیگانه در ایران سم تهیه نماید و به کشور همسایه رفته و مرتکب بیوتروریسم شود، نمی‌توان گفت قسمتی از جرم در ایران واقع شده است، از این رو دادگاه‌های ایران صالح به رسیدگی نیستند.

۲. صلاحیت واقعی (رسیدگی به عنوان جرایم علیه منافع و امنیت ملی)

صلاحیت دادگاه‌های یک دولت برای رسیدگی به جرایمی که منافع اساسی و حیاتی آن دولت را در بیرون از مرزهای سیاسی آن به مخاطره می‌اندازد، صلاحیت واقعی نامیده می‌شود. اجرای این اصل زمانی اتفاق می‌افتد که جرم در سرزمین بیگانه و توسط مجرم یا علیه مجنی‌علیهی غیر از اتباع کشور رخ می‌دهد و جایی برای اجرای اصل سرزمینی یا اصل صلاحیت شخصی وجود ندارد و جرم ارتكابی به امنیت و منافع اساسی کشور لطمه

وارد می‌نماید (اسماعیلی، ۱۳۹۵: ۶۲). اصل صلاحیت واقعی که برخی از حقوقدانان از آن به‌عنوان صلاحیت حمایتی یا حفاظتی یاد کرده‌اند (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۵: ۶۲)، رسیدگی به برخی از جرایم خاص را در اختیار محاکم داخلی قرار می‌دهد، چراکه متضرر اصلی دولت حاکم است.

در این راستا ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در بیان اصل صلاحیت واقعی مقرر داشته: هر شخص ایرانی یا غیرایرانی که در خارج از قلمرو حاکمیت ایران مرتکب یکی از جرایم زیر یا جرایم مقرر در قوانین خاص گردد، طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌شود و هرگاه رسیدگی به این جرایم در خارج از ایران به صدور حکم محکومیت و اجرای آن منتهی شود، دادگاه ایران در تعیین مجازات‌های تعزیری، میزان محکومیت اجراشده را محاسبه می‌کند:

الف. اقدام علیه نظام، امنیت داخلی یا خارجی، تمامیت ارضی یا استقلال جمهوری اسلامی ایران؛

ب. جعل مهر، امضا، حکم، فرمان یا دست‌خط مقام رهبری یا استفاده از آن؛

پ. جعل مهر، امضا، حکم، فرمان یا دست‌خط رسمی رئیس‌جمهور، رئیس قوه قضاییه، رئیس و نمایندگان مجلس شورای اسلامی، رئیس مجلس خبرگان، رئیس دیوان عالی کشور، دادستان کل کشور، اعضای شورای نگهبان، رئیس و اعضای مجمع تشخیص مصلحت نظام، وزرا یا معاونان رئیس‌جمهور یا استفاده از آن‌ها؛

ت. جعل آرای مراجع قضایی یا اجرائیه‌های صادره از این مراجع یا سایر مراجع قانونی و یا استفاده از آن‌ها؛

ث. جعل اسکناس رایج یا اسناد تعهدآور بانکی ایران و همچنین جعل اسناد خزانه و اوراق مشارکت صادرشده یا تضمین‌شده از طرف دولت یا تهیه یا ترویج سکه قلب در مورد مسکوکات رایج داخل.

شاید در ابتدا، این‌گونه به ذهن متبادر شود که رسیدگی به بیوتروریسم نمی‌تواند بر مبنای صلاحیت واقعی، محل بحث باشد، چراکه در بندهای مختلف ماده ۵ قانون مجازات

اسلامی مصوب ۱۳۹۲، صحبت از اقدام علیه نظام، جعل و... مطرح است و بیوتروریسم نمی‌تواند بر مبنای این بندها تحقق عملی داشته باشد و خارج از موارد تصریح شده در ماده ۵ قانون مجازات اسلامی است، در حالی که با کمی مذاقه معلوم می‌گردد که این‌گونه نیست. ماده ۵ قانون مجازات اسلامی در بند «الف» خود مقرر داشته: «اقدام علیه نظام، امنیت داخلی یا خارجی، تمامیت ارضی یا استقلال جمهوری اسلامی ایران».

درخصوص اینکه آیا بیوتروریسم می‌تواند یک اقدام علیه نظام باشد، تردیدی وجود ندارد که به‌رغم اینکه کشور ایران هنوز مبادرت به جرم‌انگاری تروریسم و مصادیق نوین آن همچون تروریسم زیست‌محیطی نکرده است، اما به‌طور قاطع می‌توان بیان داشت که هر کشوری، تروریسم را اقدامی علیه نظام و نظم حاکم تلقی می‌نماید، به‌خصوص اینکه بیوتروریسم می‌تواند از طریق ایجاد هراس و وحشت در میان عموم مردم و گرفتن قربانیان گسترده، نظم حاکم را با خطر جدی مواجه ساخته و حتی به فروپاشی آن بینجامد.

قسمت دیگر بند «الف» ماده ۵ قانون مجازات اسلامی، عبارت امنیت داخلی یا خارجی جمهوری اسلامی ایران است. در تفسیر اینکه چه جرمی علیه امنیت داخلی یا خارجی شناخته می‌شود، باید به قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ رجوع نمود که مصادیق این دسته از جرایم را احصاء نموده است. یکی از موادی که می‌تواند درخصوص بیوتروریسم مصداق پیدا کند و آن را در حالت جرم علیه امنیت داخلی یا خارجی قرار دهد، ماده ۴۹۸ قانون تعزیرات است. این ماده مقرر می‌دارد: «هرکس با هر مرامی، دسته، جمعیت یا شعبه جمعیتی بیش از دو نفر در داخل یا خارج از کشور تحت هر اسم یا عنوانی تشکیل دهد یا اداره نماید که هدف آن برهم زدن امنیت کشور باشد و محارب شناخته نشود، به حبس از دو تا ده سال محکوم می‌شود». در این ماده می‌توان این فرض را مطرح نمود که گروهی را تشکیل می‌دهد که هدفش برهم زدن امنیت کشور از طریق تروریسم زیست‌محیطی است که به‌طو مثال می‌خواهد اعلام نماید که آب آشامیدنی ایرانیان آمیخته به مواد سمی است، البته لازم نیست که این اعلام صورت بپذیرد.

یا ماده ۵۰۸ قانون تعزیرات مقرر داشته: «هرکس یا گروهی با دولت‌های خارجی متخاصم به هر نحو علیه جمهوری اسلامی ایران همکاری نماید، در صورتی که محارب شناخته نشود، به یک تا ده سال حبس محکوم می‌گردد». یکی از مصادیق این همکاری با دولت‌های خارجی متخاصم می‌تواند درخصوص بیوتروریسم مصداق پیدا کند.

نکاتی چند نیز باید در اینجا مدنظر قرار بگیرد. نکته اول اینکه؛ شرایط صدر ماده ۵ قانون مجازات اسلامی باید مورد توجه قرار گیرد که هر شخص ایرانی باشد یا غیر ایرانی باید در خارج از قلمرو حاکمیتی ایران مرتکب این جرایم شود.

نکته دوم اینکه، همان‌طور که پیش‌تر بیان گردید، مصادیق تروریسم زیست‌محیطی یا به عبارتی بیوتروریسم در قانون مجازات اسلامی بیشتر با عنوان افساد فی‌الارض مطابقت دارد (البته با وجود شرایط مطرح‌شده در همان ماده) که یک جرم حدی است اما در نکات بالا مواردی که به‌عنوان جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور ایران مطرح می‌شود، جرم فی‌نفسه تعزیری هستند. به‌طور مثال؛ بیوتروریسم می‌تواند در قالب کمک کردن به دولت متخاصم خارجی قرار گیرد و یک جرم تعزیری شناخته شود، اما اگر همین همکاری که یک جرم علیه امنیت است، شرایط ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی را داشته باشد، تبدیل به یک جرم حدی می‌شود، چراکه یکی از جرایم مطرح‌شده در ماده ۲۸۶، جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور است و همان‌طور که بیان شد در مواردی بیوتروریسم می‌تواند یک جرمی باشد که امنیت داخلی یا خارجی کشور را منطبق بر مواد مطرح‌شده به‌هم زند، به‌خصوص اینکه تروریسم و مصادیق نوین آن وحشت گسترده‌ای در میان مردم ایجاد می‌کند و همین مؤلفه وحشت و ترس، لطمه‌ای جدی به امنیت کشور وارد خواهد نمود. فایده عملی این بحث خود را در بحث مجازات‌ها و تحمیل مجازاتی مضاعف بیشتر نشان می‌دهد. چراکه اگر محاکم ایرانی، بیوتروریسم را یک جرم تعزیری صرف و علیه امنیت داخلی یا خارجی احراز کنند، مطابق با قسمت آخر مطرح‌شده در ماده ۵ قانون مجازات اسلامی، اگر رسیدگی به این جرایم در خارج از ایران منتهی به صدور حکم محکومیت و اجرای آن شود، دادگاه ایران در تعیین مجازات تعزیری، میزان محکومیت

اجرا شده را محاسبه می‌کند، اما اگر مطابق ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی و شرایط مطرح شده در آن، این مورد را یک جرم حدی قلمداد نماید، میزان مجازات قبلی در کشور «ب» محاسبه نخواهد شد.

۳. اصل صلاحیت شخصی

از آنجایی که اصل صلاحیت سرزمینی در همه جرایم قابلیت اعمال ندارد، در تکمیل این اصل، صلاحیت سرزمینی شخصی پیش‌بینی می‌شود که گاه مبتنی بر بزهکار است و گاه مبتنی بر بزه‌دیده که در ذیل به بررسی و تحلیل این موارد می‌پردازیم.

۳-۱. اصل صلاحیت شخصی فعال یا مثبت

قانون‌گذار ایران در ماده ۷ قانون مجازات اسلامی در خصوص این اصل مقرر نموده: «علاوه بر موارد مذکور در مواد فوق هر یک از اتباع ایران در خارج از کشور مرتکب جرمی شود، در صورتی که در ایران یافت یا به ایران اعاده گردد، طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌شود مشروط بر اینکه:

الف. رفتار ارتكابی به موجب قانون جمهوری اسلامی ایران جرم باشد.

ب. در صورتی که جرم ارتكابی از جرایم موجب تعزیر باشد، متهم در محل وقوع جرم محاکمه و تبرئه نشده یا در صورت محکومیت، مجازات کلاً یا بعضاً درباره او اجرا نشده باشد.

پ. طبق قوانین ایران موجبی برای منع یا موقوفی تعقیب یا موقوفی اجرای مجازات یا سقوط آن نباشد». این ماده بیانگر اصل صلاحیت شخصی فعال یا بزهکارمحور است که شخص بزهکار ایرانی است که تصویب این ماده در اصل ارتباط مستقیمی با بحث استرداد مجرمین دارد و این ارتباط عبارت است از اینکه هیچ دولتی ملزم نیست تبعه خود را برای جرمی که در خارج مرتکب شده است به دولت دیگر تسلیم نماید (شمس نازی، ۱۳۹۶: ۴۹).

در خصوص بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی و تطبیق آن با این ماده می‌توان نکاتی را بیان نمود. نکته اول اینکه بند «الف» ماده ۷ یکی از شرط‌های مطرح شده را

جرم‌انگاری در نظام حقوقی ایران می‌داند. در ابتدا این‌گونه به نظر می‌رسد که به‌طور کلی تروریسم و بیوتروریسم در نظام حقوقی ایران جرم‌انگاری نشده است، از این رو شامل این ماده نخواهد شد، اما با کمی مداقه معلوم می‌گردد که برخی از مصادیق بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی همچون پخش مواد سمی، میکروبی، احراق و تخریب و... در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی ذیل عنوان افساد فی‌الارض مطرح شده است که در واقع بیانگر همان بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی است، پس در برخی از این موارد می‌توان گفت که این مصادیق در ایران تحت عنوان افساد فی‌الارض جرم‌انگاری شده است، گرچه تحت نام صریح بیوتروریسم قرار نگرفته است، اما همین خلأ نشان می‌دهد که کشور ایران باید تمامی مصادیق بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی را به‌صورت یک جرم تعزیری جداگانه مطرح نماید تا دغدغه عدالت‌کیفری بین‌المللی مرتفع گردد و تبعه ایرانی به‌راحتی نتواند خود را به خاطر جرم‌انگاری نشدن در کشور در لوای اصل برائت و قانونی بودن جرم و مجازات قرار دهد.

نکته دوم اینکه بر اساس مفاد بند دوم ماده ۷ قانون مجازات اسلامی، بیوتروریسم و برخی از مصادیق آن به موجب ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی تحت عنوان جرم افساد فی‌الارض قرار می‌گیرد و یک جرم حدی است. از این رو قاعده منع محاکمه مجدد در اینجا رعایت نخواهد شد؛ بنابراین اگر شخص «الف» به‌عنوان ایرانی در کشور فرانسه مرتکب جرم تروریسم زیست‌محیطی به موجب ماده ۲-۴۲۱ قانون مجازات فرانسه شود که در آن کشور به‌عنوان یک جرم تعزیری شناخته می‌شود، در ایران یافت شود یا به ایران اعاده شود، مطابق نظام حقوق کیفری ایران این جرم حدی شناخته می‌شود (در صورتی که از مصادیق ماده ۲۸۶ باشد) و قاعده منع محاکمه مجدد در این خصوص رعایت نخواهد شد، حتی اگر آن ایرانی ۳۰ سال حبس تحمل نموده باشد، از این رو ضروری است که به‌جای اینکه گلچینی از جرایم را با شرایطی مبهم ذیل افساد قرار دهیم، آن‌ها را به‌عنوان یک جرم تعزیری شناسایی کنیم تا از این‌گونه تالی‌های فاسد نیز جلوگیری به عمل آوریم.

۲-۳. اصل صلاحیت شخصی منفی یا منفعل

ماده ۸ قانون مجازات اسلامی مقرر داشته: «هرگاه شخص غیر ایرانی در خارج از ایران علیه شخصی ایرانی یا علیه کشور ایران مرتکب جرمی به جز جرایم مذکور در مواد قبل شود و در ایران یافت یا به ایران اعاده گردد، طبق قوانین جزایی جمهوری اسلامی ایران به جرم او رسیدگی می‌شود، مشروط بر اینکه:

الف. متهم در جرایم موجب تعزیر در محل وقوع جرم، محاکمه و تبرئه نشده یا در صورت محکومیت، مجازات کلاً یا بعضاً درباره او اجرا نشده باشد.

ب. رفتار ارتكابی در جرایم موجب تعزیر به موجب قانون جمهوری اسلامی ایران و قانون محل وقوع جرم باشد». این ماده نیز بیانگر اصل صلاحیت شخصی منفی یا منفعل می‌باشد که در واقع بزه‌دیده ایرانی است.

درخصوص این ماده نیز ذکر نکاتی چند لازم و ضروری به نظر می‌رسد؛ اول اینکه مشکل محاکمه مجدد در اینجا نیز به چشم می‌خورد، چراکه برخی از مصادیق بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی در ایران جرم حدی شناخته می‌شود.

دوم اینکه؛ جرایم حدی مستفاد از مفهوم مخالف بند دوم ماده ۸ از شمول جرم‌انگاری متقابل مستثنا هستند و اگر یکی از مصادیق بیوتروریسم به‌عنوان افساد فی‌الارض شناخته شود، فرد خارجی در دادگاه‌های ایران با حصول شرایط دیگر محاکمه می‌شود، حتی اگر در کشور خودش جرم‌انگاری صورت نگرفته باشد.

سوم اینکه، به‌رغم تردیدهایی که برخی از حقوقدانان درخصوص قسمت نخست ماده ۸ درخصوص عبارت «علیه کشور ایران» مطرح نموده‌اند (میرمحمدصادقی، همان: ۶۹)، می‌توان مصداق بارز یک جرم علیه کشور ایران را درخصوص تروریسم زیست‌محیطی یا بیوتروریسم دید، چراکه در جرایم تروریستی، بزه‌دیدگی نامحسوس و بزه‌دیدگان گسترده هستند و علیه یک کشور قلمداد می‌گردند. در بسیاری از پرونده‌های مطرح‌شده در کانادا و استرالیا، قربانی جرم علیه طبیعت در سطح گسترده، عموم یک ملت دانسته شده است (گرچی فرد، ۱۳۹۵: ۲۱۰). در نظام حقوقی فرانسه نیز این امر به‌طور کامل مشهود است. از سال ۱۹۹۰

می‌توان در قانون‌گذاری جزایی فرانسه ملاحظه کرد. مقنن فرانسوی در ادامه سیاست‌های حمایتی خود از منافع حیاتی و اساسی ملت فرانسه، به جرم‌انگاری تروریسم زیست‌محیطی اقدام کرد (ماود، ۱۹۹۷: ۲۴). ماده ۱-۴۱۰ قانون مجازات فرانسه در مقام بیان منافع اساسی ملت، تأمین ثبات و تعادل در محیط زیست کشور را از منافع اساسی ملت فرانسه برشمرده است؛ اما درنهایت باید توجه داشت که جرایم علیه کشور ایران باید به صلاحیت واقعی منتقل شود.

۴. اصل صلاحیت جهانی (رسیدگی به جرم زیست‌محیطی به مثابه جرایم علیه امنیت بین‌المللی)

ماده ۹ در این راستا مقرر داشته: «مرتکب جرایمی که به موجب قانون خاص یا عهدنامه‌ها و مقررات بین‌المللی در هر کشوری یافت شود، در همان کشور محاکمه می‌شود و اگر در ایران یافت شود طبق قوانین جزایی جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌گردد».

درخصوص اصل صلاحیت جهانی این‌گونه بیان داشته‌اند که اول اینکه دولت تعقیب‌کننده رابطه‌ای با جرم ندارد، چراکه از طرفی جرم در سرزمین او واقع نشده است تا جای اعمال اصل صلاحیت سرزمینی باشد و از طرف دیگر جرم علیه منافع آن کشور هم نیست تا جای اعمال اصل صلاحیت واقعی باشد. دوم اینکه دولت تعقیب‌کننده با مجرم هم رابطه‌ای ندارد، چراکه مجرم تبعه او نیست تا جای اعمال اصل صلاحیت شخصی باشد، سوم اینکه، با مجنی علیه هم رابطه ندارد، چراکه مجنی علیه تبعه او نیست تا جای اعمال اصل صلاحیت مبتنی بر تابعیت بزه‌دیده باشد، بنابراین تنها معیار در این مورد «محل دستگیری مرتکب» است (خالقی، ۱۳۹۴: ۷۶).

در ابتدا بهتر است مؤلفه‌هایی که در این ماده بیان شده است را درخصوص بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی مورد بررسی و تحلیل قرار دهیم. اولین مؤلفه‌ای که در این ماده مطرح شده است، قانون خاص است. در این خصوص که منظور از قانون خاص چیست؛ دو نظر وجود دارد. اولین دیدگاه عبارت است از اینکه منظور قانون‌گذار از

تصریح عبارت قانون خاص، همان قانونی است که به موجب آن، مجلس شورای اسلامی مطابق اصل ۷۷ قانون اساسی عهدنامه‌های بین‌المللی را به تصویب می‌رساند؛ زیرا عهدنامه‌های بین‌المللی پس از تصویب مجلس، در حکم قانون داخلی‌اند و همان ارزش و اعتبار را دارند. از این رو از این پس می‌توان گفت که یک قانون داخلی‌اند و اطلاق قانون خاص به این قانون هم بدون اشکال است (پوربافرانی، ۱۳۹۶: ۱۹۲)، اما مطابق با دیدگاه دوم، منظور از قانون خاص، قانون دیگری است که توسط مجلس به تصویب رسیده باشد و به‌طور مشخص صلاحیت رسیدگی به جرم یا جرایم مهم بین‌المللی را به محاکم ایران داده باشد (خالقی، ۱۳۹۰: ۱۱۹)، اما به نظر می‌رسد نظر دوم صحیح‌تر باشد، چراکه بنابر تصریح قانون‌گذار، مؤلفه قانون خاص از عهدنامه‌های بین‌المللی را به‌صورت جداگانه مطرح نموده است، البته لازم به توضیح است که ایران هیچ قانون خاصی را در زمینه بیوتوریسم و تروریسم زیست‌محیطی به تصویب نرسانده است و حتی به هیچ عهدنامه‌ای در این خصوص نپیوسته، از این رو تنها مؤلفه قابل بررسی در این خصوص عبارت «مقررات بین‌المللی» است. منظور از مقررات بین‌المللی، از لحاظ حقوق بین‌الملل، همان عرف بین‌المللی است. عرف بین‌المللی به آن دسته از ضوابط رفتاری تابعان حقوق بین‌الملل گفته می‌شود که از عرف نشأت گرفته‌اند و به منزله یک رویه عمومی به‌عنوان قانون پذیرفته شده‌اند. عرف بین‌المللی دارای دو عنصر مادی و معنوی است. عنصر مادی همان رویه و عملکرد تابعان حقوق بین‌الملل است و عنصر معنوی آن اعتقاد این تابعان به لزوم رعایت قاعده عرفی است (والاس، ۱۳۸۲: ۴۲۱). نباید از نظر دور داشت که حقوق بین‌الملل عرفی، تروریسم و اقسام نوین آن را محکوم می‌کند^۱ و اسناد بین‌المللی بسیاری تروریسم را مشمول صلاحیت جهانی دانسته‌اند (باسونی، ۲۰۰۴: ۴۶). دادگاه‌های کیفری بین‌المللی نیز هرگونه از مصادیق تروریسم را محکوم کرده‌اند. به‌عنوان مثال بند ۴ اساسنامه دادگاه کیفری

۱. درخصوص مطالعه بیشتر در این خصوص ر.ک به مرتضی قهرمانی منامن، تهران، نشر پژوهش‌های حقوقی شهر

بین‌المللی رواندا، تصریح می‌کند: «اقدامات تروریستی، ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و پروتکل دوم الحاقی را نقض می‌کنند».

نتیجه‌گیری

تروریسم و اقسام نوین آن، لزوم یک حمایت کیفری همه‌جانبه را یادآور نظام‌های حقوقی می‌شوند. امروزه، بسیاری از انسان‌ها، قربانیان جرایم تروریسم هستند. یکی از مصادیق نوین تروریسم که بزه‌دیدگان گسترده‌ای را به خود اختصاص می‌دهد، تروریسم زیست‌محیطی است که بیوتروریسم و اگروتوریسم نیز در ذیل این دسته از تروریسم قرار می‌گیرد. در نظام حقوق کیفری ایران در قوانین مجازات اسلامی و ایمنی زیستی و مبارزه با تأمین مالی تروریسم، برخی از مصادیق این دسته از تروریسم قابل مشاهده است که گاهی به‌عنوان جرایم علیه امنیت ملی و بین‌المللی نیز قابل طرح است. رفتار مجرمانه تروریسم زیست‌محیطی را می‌توان جزء سه دسته از مصادیق مذکور در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی دانست: الف) جنایات علیه تمامیت جسمانی افراد؛ ب) پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک؛ ج) احراق و تخریب. براساس این ماده، برخی از مصادیق تروریسم زیست‌محیطی در صورتی که با شرایط این ماده انجام گیرند، از مصادیق افساد فی‌الارض دانسته شده‌اند، بدون اینکه تعریفی مشخص از تروریسم زیست‌محیطی ارائه دهند و همچنین قانون‌گذار باید ابتدا توسل به مواد سمی و میکروبی و خطرناک را جرم‌انگاری کرده باشد، چراکه هریک از مصادیق آمده در این ماده فی‌نفسه جرم‌تعمیری هستند. قانون‌گذار ایران در قوانین ایمنی زیستی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۸ و در قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم مصوب ۱۳۹۴ به همراه اصلاحات آن به این قسم از تروریسم اشاره نموده است. بعد از تصویب این قانون با تصویب قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم در سال ۱۳۹۴ مواجه هستیم که در بند ۲ ماده ۱ به این بحث اشاره شده، اما این قانون نیز نمی‌تواند برطرف‌کننده خلأها در این زمینه باشد، چراکه نظام حقوقی ایران به‌رغم فقدان وجود

قانون مبارزه با تروریسم، مبادرت به تصویب قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم نموده که از لحاظ فنی و حقوقی، مشکلات جدی را ایجاد می‌کند.

در این میان یکی از مهم‌ترین مباحث، مسئله صلاحیت دادگاه‌های ایران برای مقابله با این پدیده و به مجازات رسانیدن مرتکبین آن‌ها می‌باشد، به‌خصوص که همان‌طور که اشاره شد، بیوتروریسم در نظام حقوقی ایران مبتنی بر یک جرم حدی است و در بحث صلاحیت‌ها با پیچیدگی‌ها و دشواری‌های خاصی مواجه هستیم.

بررسی قوانین کیفری توجه ما را به این نکته رهنمون می‌سازد که دادگاه‌های ایران بر اساس مواد ۳ تا ۹ قانون مجازات اسلامی و صلاحیت‌های مطرح‌شده در مواد مذکور، صلاحیت رسیدگی به جرایم مختلفی را دارند. در رسیدگی به بیوتروریسم و تروریسم زیست‌محیطی نیز ایران بر مبنای بسیاری از این موارد می‌تواند صلاحیت و شایستگی رسیدگی پیدا کند، اما این اعمال صلاحیت، تمامی اشکال تروریسم زیست‌محیطی را شامل نمی‌شود. مطابق بند نخست ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، دادگاه‌های ایران درخصوص تروریسم زیست‌محیطی و اقسام آن با توجه به مواد قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵، صالح به رسیدگی به این دسته از جرایم تحت عنوان جرایم علیه منافع و امنیت ملی هستند. ماده ۵ قانون مجازات اسلامی در بند «الف» خود مقرر داشته: «اقدام علیه نظام، امنیت داخلی یا خارجی، تمامیت ارضی یا استقلال جمهوری اسلامی ایران».

درخصوص اینکه آیا بیوتروریسم می‌تواند یک اقدام علیه نظام باشد، تردیدی وجود ندارد که به‌رغم اینکه کشور ایران هنوز مبادرت به جرم‌انگاری تروریسم و مصادیق نوین آن همچون تروریسم زیست‌محیطی نکرده است، اما به‌طور قاطع می‌توان بیان داشت که هر کشوری، تروریسم را اقدامی علیه نظام و نظم حاکم تلقی می‌نماید، به‌خصوص اینکه بیوتروریسم می‌تواند از طریق ایجاد هراس و وحشت در میان عموم مردم و گرفتن قربانیان گسترده، نظم حاکم را با خطر جدی مواجه ساخته و حتی به فروپاشی آن بینجامد.

قسمت دیگر بند «الف» ماده ۵ قانون مجازات اسلامی، عبارت امنیت داخلی یا خارجی جمهوری اسلامی ایران است. در تفسیر اینکه چه جرمی علیه امنیت داخلی یا خارجی

شناخته می‌شود باید به قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ رجوع نمود که مصادیق این دسته از جرایم را احصاء نموده است. از موادی که می‌تواند درخصوص بیوتروریسم مصادق پیدا کند و آن را در حالت جرم علیه امنیت داخلی یا خارجی قرار دهد، ماده ۴۹۸ و ۵۰۸ قانون تعزیرات است. مطابق با ماده ۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نیز در صورت حصول شرایط، دادگاه‌های ایران صالح به رسیدگی به این دسته از جرایم تحت عنوان جرایم علیه امنیت بین‌المللی هستند.

پیشنهادها

با عنایت به تقویت رویکرد گفتمان مدرن امنیت ملی در جهت توجه به تهدیدات زیست‌محیطی به‌عنوان جرایم علیه منافع و امنیت ملی و بین‌المللی با بررسی حقوق کیفری موارد ذیل پیشنهاد می‌گردد:

- جرم‌انگاری مستقل تعزیری تروریسم زیست‌محیطی، بیوتروریسم و آگروتوروریسم در جهت رفع مشکلات عملی همچون استرداد مجرمین، معاضدت‌های قضایی و ... .
- مطرح نمودن صلاحیت‌ها به‌طور فنی‌تر در قانون خاص مربوطه‌اش.
- رفع ابهام از عبارت «مقررات بین‌المللی» در ماده ۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ درخصوص صلاحیت جهانی.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- احمدی، حبیب و دهقانی، رودابه (۱۳۹۴)، آراء و اندیشه‌های اولریش بک، فصلنامه توسعه اجتماعی، دوره ۱۰، شماره ۲.
- اسماعیلی، مهدی (۱۳۹۵)، صلاحیت رسیدگی به جرایم تروریستی در قوانین ایران، مجله حقوقی دادگستری، سال هشتم، شماره ۹۴.
- بیات، بهرام و قنبری، محمد (۱۳۹۷)، تبیین تأثیر تهدیدات تروریستی بر احساس امنیت عمومی، فصلنامه امنیت ملی، سال هشتم، شماره بیست و نهم.
- پوربافرانی، حسن (۱۳۸۷)، صلاحیت اعمال قوانین کیفری در خارج از قلمرو حاکمیت در حقوق ایران، رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- پوربافرانی، حسن (۱۳۹۶)، حقوق جزای بین‌الملل، تهران، انتشارات جاودانه.
- حاجی‌وند، امین؛ میرکمالی، علیرضا و صفری، فرشید (۱۳۹۷)، تروریسم زیست‌محیطی در حقوق کیفری فرانسه و تطبیق آن با جرم‌انگاری‌های مشابه در ایران، مجله مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه تهران، دوره ۴۸، شماره ۲.
- خالقی، علی و کاظمی، سجاد (۱۳۹۴)، تحلیلی بر صلاحیت دادگاه‌های ایران در رسیدگی به جرم دزدی دریایی، مجله مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی تهران، دوره ۲، شماره ۲ و ۳.
- خالقی، علی (۱۳۹۰)، جستارهایی از حقوق جزای بین‌الملل، نشر شهر دانش.
- خواجه‌امیری، مهدی و شرقی دولت‌آبادی، سهراب (۱۳۹۱)، بررسی نقش بیوتروریسم در امنیت غذایی جمهوری اسلامی ایران در دهه ۱۳۸۰، فصلنامه امنیت پژوهی، سال یازدهم، شماره ۳۸.
- زارع‌مهدوی، قادر و دانش‌ناری، حمیدرضا (۱۳۹۵)، امنیت بین‌المللی و جرایم زیست‌محیطی، تهران، نشر میزان.
- سلمان خاکسار، عبدالحمید (۱۳۸۹)، حکومت، فرد و امنیت، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- شمس‌ناتری، محمدابراهیم و همکاران (۱۳۹۶)، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، تهران، انتشارات میزان.
- قهرمانی‌نمانن، مرتضی (۱۳۹۳)، قربانیان تروریسم در حقوق بین‌الملل، تهران، نشر پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- گرجی‌فرد، حمیدرضا (۱۳۹۵) جرم‌شناسی سبز، تهران، انتشارات میزان.
- گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۵) محشای قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، تهران، نشر مجد.

- متقی، افشین؛ کاویانی راد، مراد و نجفی؛ سجاد (۱۳۹۴). «رابطه امنیت زیست‌محیطی با امنیت ملی (مطالعه موردی بیوتروریسم)»، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست‌ودوم، ش ۸۳
- مرادخانی، احمد و رحمانی، فاطمه (۱۳۹۷)، بررسی فقهی و حقوقی بیوتروریسم، فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، سال چهاردهم، شماره ۵۲.
- مهری، عباس (۱۳۸۱)، بررسی مفهوم امنیت ملی و تأثیر آن در توسعه پایدار، مجله مطالعات دفاعی - استراتژیک دانشگاه عالی دفاع ملی، شماره پانزدهم.
- میرمحدصادقی، حسین (۱۳۹۵)، دادگاه کیفری بین‌المللی، تهران، نشر دادگستر.
- والاس، ربکا (۱۳۸۲)، حقوق بین‌الملل، ترجمه قاسم زمانی و مهناز بهراملو، نشر حقوقی شهر دانش.

ب. منابع لاتین

- Bassiouni, Cherif, (2004) the History of Universal Jurisdiction and Its Place in International Crimes Under International Law, University of Pennsylvania Press
- Mayaud, Yves, (1997)., Le Terrorism, paris. Dalloz
- Mercier, Marie, 2019, Rapport, Au nom de la commission des lois constitutionnelles, de législation, du suffrage universel, du Règlement et d'administration générale (1) sur la proposition de loi portant reconnaissance du crime d'écocide, N° 446, SESSION ORDINAIRE DE 2018-2019
- Poulain Michèle, La protection de la santé publique face à la menace terroriste Annuaire Français de Droit International Année 2001 47 pp. 151-173. P 152 (v. Michael MATES, Tech nologie et terrorisme, op.cit., § 17. Sur le dernier point, Le Monde 27 juin et 1er juillet 2000)
- Stefan Riedel, (2004), Biological Warfare and Bioterrorism, Baylor University Medical Center Proceedings, Vol 17, Number 4
- Catherine, Roche (2006), L'essentiel du Droit de l'environnement. Gualino editeur
- Prieur, Michel, (2003), La mise en oeuvre nationale du droit international de l'environnement dans les pays francophones, Presses Universitaires de Limoges
- Hutten, Nicolas (2003), Les nouveaux fondements constitutionnels du droit de l'environnement, Les apports de la Charte de l'environnement à l'ordre juridique interne, Thèse en Droit de l'environnement, Université de Paris 1 Panthéon-Sorbonne, et de Paris II Panthéon-Assas

